

Fol. 1. Anciennes cotes : « Codex Colbert., 4496. — Regius, 4455. 3. 3. a. » — 1 v^o. « Reconciliato ecclesie... — 18. *Post hoc, induat se vestimentis sollempnibus cum ordinibus sacris, et celebret missam sollempniter...* » — 19. Préface. — 20 v^o. Canon. — 32 v^o. « Missa de Nativitate [Domini]. » — 34. De s. Stephano. [Missa]. — 35. « In Epiphania Domini. [Missa.] — 36 v^o. Ordo in dedicatione ecclesie. *Episcopis induat se alba, stola et manipulo, et cum se induerit, dicat : Dominus illuminationis...* — 37 v^o. Exorcismus salis. — 38 v^o. Exorcismus aque. — 41 v^o. Aspersio ecclesie. — 44. *Et aperto ostio a diacono, introeat episcopus cum paucitate clericorum, dicens : Pax huic domui... Ant. Pax eterna. — Sequitur Veni Creator... — 44 v^o — ...et incipiatur letania... — 45 v^o. Ant. O quam metuendus est... » — 46 et 46 v^o. Duplex alphabetum. — 47. Benedictio salis, vini et aque et cinerum. *Require retro.* — Unctio altaris. — 47 v^o. Aspersio altaris et ecclesie. — 50 v^o. Prefatio. — 54 à 58. Extensio, thurificatio et unctio altaris. — 58 v^o. Duodecim cruces. — 59. Benedictio incensi. — 59 v^o. « *Deinde episcopus ponat quinque grana incensi accensa super altare in medio et in quatuor cornibus...* — 66. Benedictio lintheaminum vel ornamentorum seu vasorum ecclesie... — 67. Benedictio calcis et sabuli. — 67 v^o. Ordo quomodo reliquie sunt ponende in altari. *Vadat pontifex cum clero ad eum locum in quo reliquie preterita nocte cum vigiliis fuerunt...* — Ad missam. *Introitus.* — 72. *Terribilis est.* » — 75. « Benedictio altaris portatilis. »*

Fol. 80 à 104. Ordinations. — 80. « *Incipit ordo de sacris ordinibus. Mensis autem primi, quarti, septimi, decimi, sabbatorum die in XII lectionibus, postquam antiphonam ad introitum dixerint, dat episcopus orationem. Deinde archidiaconus sine casula habens eorum nomina qui ordinandi sunt, vocat eos nominatim ut ab episcopo benedicantur in ordinibus designatis. — Ostiarii, cum ordinantur, postquam ab archidiacono instructi fuerint qualiter in domo Dei debeant conservari, tradat eis episcopus de altari claves ecclesie dicens : Sic agite quasi reddituri*

Deo rationem pro his rebus que istis clavibus recluduntur. — *Et postea tradat eis archidiaconus ostium ecclesie. — Prefatio sicut lectio...* — 81. De lectoribus. *Lectores, cum ordinantur...* — 82. De exorcistis. *Exorciste, cum ordinantur...* — 83 v^o. *Acoliti, cum ordinantur, primum ab episcopo doceantur...* » — Aucune mention de la prière *Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, qui per Iesum Christum Filium tuum Dominum nostrum et apostolos eius...* ni de la prière *Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, qui ad Moysen et Aaron locutus es...*

Fol. 85. « *Ordo qualiter subdiaconi, vel diaconi vel presbyteri ordinandi sunt. Postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione, venit archidiaconus, et offert eos qui ordinandi sunt pontifici, ita dicens : Postulat sancta mater Ecclesia catholica ut hos presentes electos ad onus subdiaconii, vel diaconii, sive presbyterii ordinetis. — 85 v^o — Interroget episcopus : Scis illos dignos esse ? — Resp. Quantum humana fragilitas nosse sinit... — Et tunc annuntiet episcopus in populo dicens : Auxiliante Domino Deo et Salvatore Ihesu Christo, eligimus in ordinem subdiaconii... — 86 — Si quis autem habet aliquid contra hos viros, aut propter Deum dimittat, aut cum fiducia exeat et dicat. Verumtamen memor sit communionis sue. — Et post modicum intervallum, dicat episcopus hanc orationem : Oremus, fratres karissimi, ut Deus omnipotens gratiam Spiritus sancti sui super nos electosque nostros dignetur effundere... — 86 v^o. Post hoc, incipit cantor Kyrie eleison cum letania, prostato episcopo ante altare cum ceteris qui ordinandi sunt... Hac expleta, ascendunt ipsi electi ad sedem pontificis et benedicit eos... »*

Fol. 86 v^o. « *Subdiaconi, cum ordinantur, quia manus impositionem non accipiunt, patenam manu episcopi accipiant vacuam — 87 — et calicem vacuum. De manu vero archidiaconi accipiant urceolum cum aquamanile ac manutergium, dicente episcopo : Videte cuius ministerium vobis traditur. Et ideo si usque nunc fuistis tardi ad ecclesiam... si usque nunc incesti, amodo casti. Titulus cum admonitione. Oblationes que veniunt in altare... — 87 v^o — ...Palle vero que sunt in subtratorio (sic)... — 88 — ...Ideo vos ammoneo ut tales vos exhibeatis ut Deo placere possitis. — Prefatio subdiaconi ut lectio : Oremus Deum ac Dominum nostrum ut super servos suos ill. quos ad subdiaconatus officium... — 88 v^o — ...Ut collecta. Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, benedicere digneris hos famulos tuos, quos ad subdiaconatus officium... — 89 — ...tuam gratiam consequantur. Per. — Tunc trahat eis episcopus manipulos dicens : In nomine Patris et F. et S. s. Amen. » — Aucune mention de l'amict, ni de la tunique, ni de l'épistolier.*

Fol. 89. « *Ad diaconos ordinandos. — 89 v^o — Facta examinatione, et accepta professione, querat episcopus a circumstantibus : Placet vobis hec consecratio ? — Quibus respondentibus : Placet, prosequatur episcopus : Commune votum communis oratio prosequatur ut hii tocuis ecclesie prece... — 90 — ...sanctificationis eluceant. Per. — Diaconi, cum ordinantur, solus episcopus qui eos benedicit, manum suam super capita singulorum ponat... Prefatio diaconorum : Oremus, dilectissimi,*

Deum Patrem omnipotentem, ut super hos famulos suos quos ad sacrum ordinem diaconatus dignatur assumere... — 90 v^o. Exaudi, Domine, preces nostras, et super hos famulos tuos... — 91 — ...exemplum prebere. Per. — *Consecratio diaconorum. Sicut lectio* : Adesto, quesumus, omnipotens Deus, honorum dator, ordinum distributor... — 93 v^o. — ...pociora mereantur. Per. — *Tunc induet eos stolla, dicens singulis* : In nomine Patris et F. et S. s. Accipe stolam iocunditatis quam immaculatam preferas... — 94 — ...tibi augere gratiam. — *Sequitur benedictio* : Domine sancte, spei, fidei... — 95 — ...salvator noster. Qui... — *Tunc det illis episcopus textum evangeliorum, dicens* : Accipite potestatem legendi evangelium in ecclesia Dei. — *Tunc legatur evangelium.* » — Aucune mention de la dalmatique ; aucune solution de continuité dans la préface de consécration ; aucune mention de la prière : « Accipe Spiritum sanctum ad robur... »

Fol. 95. « Ordo presbiterorum. *Facta electione et accepta professione ordinandorum presbiterorum, dicat episcopus. Pronuntiatio* : Sit nobis, quesumus, Domine, communis oratio, ut hii qui in adiutorium et utilitatem — 95 v^o — nostre salutis eliguntur... obtineant. Per... — *Presbiteri, cum ordinantur, episcopo eos benedicente, et manum super capita eorum tenente, etiam omnes* — 96 — *presbiteri qui ibi presentes sunt, manus suas super capita illorum teneant. Prefacio presbiterorum sicut lectio* : Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem ut super hos famulos suos *ill.* quos ad presbiterii munus elegit... — 96 v^o. Exaudi nos, quesumus, Domine Deus noster, et super hos famulos tuos *ill.* benedictionem sancti Spiritus... — 97. *Prefacio presbiterorum* : Vere dignum... eterne Deus... honorum dator et distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt... — 99 — ... premia consequantur. Per. — *Hic reflectat stolam super humerum dextrum et dicit* : Accipe iugum Domini mei dicentis : Iugum meum suave est et onus meum leve. — *Hic vestiet casula dicens* : Veste nuptiali induat te Dominus. *Resp.* Deo gratias. »

Fol. 99 v^o. « *Sequitur benedictio.* Deus sanctificationum omnium auctor... — 100 v^o — ...pleni persolvant. Per. — *His expletis, cantetur hymnus* — 101 — *Veni creator Spiritus. Interim, accipiens oleum episcopus, faciat crucem in manibus sacerdotum dicens* : Consecrare et sanctificare digneris, Domine, manus istas... sanctificentur. Per. — *Hoc facto, accipiat patenam cum oblatis et calicem cum vino, et det eis dicens* : Accipite potestatem — 101 v^o — offerendi Deo sacrificium... — *Tunc dicat episcopus* : Credo in unum Deum. Dominus vobiscum. Oremus... — 102 ...*Antequam dicatur collecta ad complendum, ponat episcopus super capita singulorum manus dicens* : Accipe Spiritum sanctum, quorum — 102 v^o — remiseris peccata remittentur eis... — *Tunc trahat unicuique casulam visum (?) per scapulas osculans eum et dicens* : Pax Domini sit semper tecum. — *Et per manus commendet se orationibus eius.* — *Sequitur communis super omnes benedictio* : Benedictio Dei Patris et F. et S. s. descendat super vos ut sitis benedicti... — 103. *Quibus expletis, dicat eis episcopus* : Quia res quam tractaturi estis satis periculosa est... »

Fol. 104. « *In ordinatione abbatis debet episcopus missam cantare...* — 104 v^o — *et data oratione, dicant monachi : Adest electus noster ad benedictionem suam suscipiendam...* — 106. [*Interrogatio.*] *Vis Metensi ecclesie et michi meisque successoribus subiectionem et obedientiam exhibere ?...* [*Resp.*] *Volo...* — 106 v^o ...*fiantque ibi letanie...* — 111. *Tunc datur ei regula : Accipe regulam a sanctis patribus nobis traditam...* — 111 v^o ...*Tunc datur ei baculus* — 112 — *Accipe baculum pastoralitatis quem preferas ceterve tibi commisse...* — 113 v^o. *Missa rite peracta, accipiat presul abbatem ordinatum per manum dextram et unus episcopus alter* — 114 — *vel abbas per sinistram et sic statuatur in sede sua dicente episcopo : Sta et tene locum a Deo tibi delegatum...* *Et sic incipit cantor Te Deum laudamus.* — *Tunc dent ei omnes fratres pacis osculum flectentes genu sicut ante patrem a Deo sibi constitutum.* — *Electio abbatis canonicorum...* — 118 v^o. *Incipit benedictio abbatisse. Post evangelium prosternat se ante altare, fiantque ibi letanie...* »

Fol. 123 v^o. « *Incipit consecratio sacrarum virginum... In primis antequam legatur epistola vocat eas episcopus dicens : Venite. Venite. Venite, filie ; audite me...* — 124 — ...*Illis in modum corone stantibus ante altare, episcopus benedicat vestimenta earum et velamina. Benedictio vestimentorum : Deus qui vestimentum salutare et indumentum eterne iocunditatis...* — 124 v^o. *Benedictio velaminum : Deus bonarum virtutum dator ...* — 125. *Tunc det unicuique vestimentum, retentis apud se velaminibus, dicens : Accipe, puella, pallium quod preferas sine macula...* — 125 v^o. *Post evangelium, prosternat se episcopus ante altare, et virgines secus pedes eius. Tunc fiant letanie...* — 126. *Benedictio virginum : Famulam tuam, Domine, tue custodie munit pietas...* — 126 v^o. *Prefacio. Vere dignum... castorum corporum benignus habitator...* — 131 v^o — ...*castitate permaneat. Per.* — *Deinde incipiat episcopus : Veni, electa mea.* — *Tunc imponat ei velamen ; sed prius dicat virgo ant. Ancilla Christi sum.* — *Tunc episcopus : Accipe velamen quo cognoscaris mundum contempsisse...* — 132. *Postea dicat virgo : Induit me Deus.* — *Tunc episcopus dans ei anulum dicat : Desponso te Ihesu Christo, Filio summi Patris...* — *Tunc omnes cantent ant. Anulo suo. Oratio : Te invocamus, Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, super hanc famulam tuam...* — 132 v^o. *Sequitur ant. Ipsi sum desponsata.* — *Postea episcopus ponat bannum suum ne quis presumat istud violare propositum.* — 133 — *Sequitur missa pro ipsa virgine...* » — Aucune mention de la couronne. — 133 v^o. « *Benedictio vestimentorum vidue que castitatem fuerit professa. Visibillum et invisibillum* — 134 — *creator, Deus...* »

Fol. 135. « *Incipit ordo vel examinatio in ordinatione* — 135 v^o — *episcopi. Primum faciat clerus et populus electionem episcopi. Postquam autem electio cleri, populi, domni quoque metropolitani auctoritate corroborata fuerit...* — 136. *Stantes autem episcopi cum electo infra coronam, offerant eum his verbis : Reverende pater* — 136 v^o — *postulat sancta mater Ecclesia ut hunc presentem presbiterum ad onus episcopatus sublevetis...* — 137. *Antiqua sanctorum patrum institutio docet*

et precipit... — 139. *Interrogatio* : Vis Treverensi ecclesie, michi et successoribus meis — 139 v^o — fidem et subiunctionem exhibere ? *Resp.* Volo... — 145. *Post hoc, deducatur ante maius altare, et tunc faciat professionem* — 145 v^o — *archiepiscopo suo, tenens scripturam in manu, et legat super sanctum altare. Tunc incipiat cantor introitum ad missam, et electus, ad sacrarium deductus, vestimentis et insignibus pontificalibus plenarie induatur. Epistola ad Thimoteum...* »

Fol. 146. « *Duo vero episcopi, lecto evangelio, deducant eum per manus ad maius altare ante conspectum metropolitani, et fiat consecratio, prius de ipso facto sermone ad populum, et tunc incipiat clerus : Kyrie eleison cum letania...* — 146 v^o. *Ut autem surrexerint, duo episcopi ponant et teneant codicem evangelii super cervicem eius, et inter scapulas clausum, et uno super eum fundente benedictionem, reliqui omnes episcopi qui assunt manibus suis caput eius tangant. Deinde dicant mediocri voce has orationes* — 147 — *Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, ut quod humilitatis nostre...* — 148. *Prefacio. Vere dignum... honor omnium dignitatum...* — 150 — *...flore sanctifica. Quando mittendum sit crisma in modum crucis in caput episcopi, hic mutet archiepiscopus vocem* — 150 v^o — *suam, et dicat quasi orationem : Unguatur et consecratur caput tuum...* » (Aucune mention du *Veni creator*). — 154. « *Tunc cantet clerus : Sicut unguentum. Ecce quam bonum...* — *Consecratio manuum : Unguantur manus iste de oleo sanctificato...* — 155. *Completa benedictione, pollicem consecrat cum crismate, dicens : Deus Pater D. n. I. C. qui te ad pontificatus sublimari voluit dignitatem...* — 155 v^o. *Benedictio baculi : Sustentator humane inbecillitatis, Deus...* — 156. *Cum datur baculus...* Accipe baculum pastoralis officii, id est potestatem ligandi... — 156 v^o. *Benedictio anuli : Sanctifica, quesumus, Domine, anulum istum...* — 157. *Cum datur anulus : Accipe anulum pontificalis honoris, ut sis fidei integritate...* — 157 v^o. *Dato anulo, det ei evangelium dicens : Accipe evangelium et vade...* — *Tunc det tibi [= ei] osculum et dicat : Pax tibi. — Missa sequitur...* » (Aucune mention de la mitre.)

Fol. 161 v^o. « *Incipit percunctatio sive electio episcoporum ad regem consecrandum. Admonitio episcoporum ad regem...* — 162 — *Ab omnibus perdonari petimus ut unicuique de nobis...* — 163. *Deinde alloquantur duo episcopi populum in ecclesia inquirentes eorum voluntatem, et si concordés fuerint, agatur Deo gratias dicentes Te Deum laudamus. Et duo episcopi accipiant eum per manus, et deducant ante altare, et prosternet se usque in finem Te Deum.* — *Invocatio super regem* — 163 v^o — *Te invocamus, Domine sancte, Pater omnipotens, eterne Deus, ut hunc famulum tuum N. quem tue divine dispensationis providentia in primordio plasmatum usque...* — 167. *Consecratio regis : Omnipotens sempiterne Deus, creator ac gubernator celi et terre...* — 171 — *...et oleo gratie Spiritus sancti perunge. Unxerunt Salomonem. Hic ungetur oleo sancto : Unde unxisti sacerdotes, reges et prophetas...* — 172 — *...et potestas* — 172 v^o — *constituit, et tecum vivit et regnat...* — *Alia. Deus electorum fortitudo et humilium celsitudo, qui in primordio per effusionem*

diluvii crimina mundi... — 174. *Item alia oratio* : Deus, Dei Filius, Dominus noster Ihesus Christus, qui a Patre oleo exultationis unctus es... »

Fol. 175. « *Hic detur anulus* : Accipe anulum, signaculum videlicet fidei sancte... — 175 v^o. *Oratio post anulum* : Deus cuius est omnis potestas et dignitas... — *Hic cingatur ei gladius ab archiepiscopo* — 176 — Accipe hunc gladium cum Dei benedictione tibi collatum... — 176 v^o. *Oratio post gladium* : Deus qui providentia tua celestia simul et terrena moderaris... — 177. *Hic coronetur* : Coronet te Deus corona glorie atque iusticie... — 177 v^o. *Oratio post coronam* : Deus perpetuitatis dux virtutum... — 178. *Hic detur sceptrum* : Accipe sceptrum regie potestatis insigne... — 179. *Oratio post sceptrum* : Omnium, Domine, fons bonorum, cunctorumque Deus institutor profectuum... — 179 v^o. *Hic detur ei virga* : Accipe virgam virtutis — 180 — atque equitatis qua intelligas... — 181 v^o. *Tunc datur benedictio* [*pontificalis*] : Extendat omnipotens Deus dexteram tue benedictionis... — 184 v^o. *Regis status designatur* — 185 — Sta et tene amodo statum... — 186 v^o. *Et tunc osculetur omnes* — 187 — *clerum populumque, et dicat unusquisque* : Vivat rex feliciter in sempiternum. *Tribus vicibus* : Vivat rex. — *Et post evangelium, offerat rex...* — *Deinde communicetur ab archiepiscopo corpore et sanguine D. n. I. C.* — 187 v^o — *et sic referant Deo gratias. Post, pergant ad mensam* ».

Fol. 187 v^o. « Ad reginam benedicendam. *Debet enim adduci in ecclesiam, et prosterni ante altare, et elevata ab oratione ab episcopis, et inclinato capite, dicat archiepiscopus hanc orationem* : Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et quod humilitatis nostre gerendum est mysterio... — 188. *Tunc debet caput eius ungi oleo* : In nomine P. et F. et S. s. prosit tibi hec unctio olei... — *Oratio post unctionem* : Omnipotens sempiterne Deus, Spiritum affluentem tue benedictionis super famulam tuam... — 188 v^o. *Tunc debet anulus mitti digito* : Accipe anulum, fidei signaculum sancte Trinitatis... — 189. *Sequitur oratio* : Deus, cuius est omnis potestas et dignitas, da famule tue N... — 189 v^o. *Tunc debet imponi suo corona capiti* : Accipe coronam glorie, honorem iocunditatis... — *Item alia oratio* : Omnium, Domine, fons bonorum, et cunctorum dator proventuum... » — 190. « *Benedictio sponsi et sponse. Benedictio anuli...* — *Sequitur missa...* »

Ce manuscrit est un pontifical de Metz : l'interrogatoire de l'abbé (fol. 106) et celui de l'évêque (fol. 139) l'indiquent clairement. Mais il ne date pas du xv^e siècle, comme l'affirme le *Catalogue* de 1744 (t. III, p. 96) et comme l'a répété E. S. DEWICK (*The Metz pontifical*, p. XII) : l'écriture dénote le XIII^e siècle, et même le XIII^e siècle peu avancé, si l'on en jugeait d'après les initiales. L'examen du texte confirme cette manière de voir : si l'on compare notre pontifical avec le pontifical de Renaud de Bar (1302-1316) édité par E. S. Dewick, on constate que la liturgie de ce dernier est beaucoup plus développée que celle du manuscrit de la Bibliothèque nationale ; c'est donc celui-ci, et non celui de Renaud de Bar, qui est le plus ancien témoin du pontifical messin.

Parchemin. — 195 ff. à longues lignes, plus 41 *bis*. — 238 sur 152 mill. — Initiales festonnées vermillon. — Fol. 154, d'une autre main : deux pièces de chant notées, notation de transition.

Reliure maroquin rouge aux armes et au chiffre de Colbert ; dos orné ; titre : « Pontificale Metense ». (Colbert, 4496.) — E. S. DEWICK, *The Metz pontifical*, 1902, p. XII. — WEBER (Louis), *Einbanddecken, Elfenbeintafeln, Miniaturen, Schriftproben aus Metzger liturgischen Handschriften, I, Jetzige Pariser Handschriften*, 1912, p. 51 et pl. CIX.